

REFERITOR LA DETERMINOLOGIZAREA UNOR FRAZEOLOGISME CU VALOARE DE UNITĂȚI TERMINOLOGICE

LIVIU GROZA

Universitatea din București

În a a-numita frazeologie de specialitate sau specializat se grupează unitățile frazeologice sau frazeologismele care denumesc noțiuni specifice unor domenii anume ale cunoașterii umane¹. Observăm în legătură cu seriile frazeologice, grupuri de cuvinte care ocupă un loc intermediar între combinațiile produse spontan în timpul vorbirii, analizabile și decompozabile, și cele care nu pot fi analizate și descompuse, având un caracter mai mult sau mai puțin fix, stabil, au fost făcute de mult timp², dar abia după 1980 acest domeniu a intrat din ce în ce mai mult în atenția terminologiei, în eleasă ca disciplină care studiază limbajele de specialitate. În ciuda unei multitudini de termeni (*serie frazeologică*, *unitate frazeologică cu valoare terminologică*, *colocacii terminologice*, *sintagme terminologice*, *unitate terminologică*) se pare că, în ultima vreme, există un consens în ceea ce privește definirea frazeologiei limbajelor de specialitate:

„Nous définissons phraséologie LS (langage de spécialité) comme: ensemble des collocations à commutabilité restreinte, comprenant les unités terminologiques propres à un ou à plusieurs domaines de spécialités, et reflétant les habitudes langagières de leur communauté professionnelle. Le sens second de phraséologie est: discipline qui étudie les collocations LS. *Collocation* signifie ici appartenance ensemble ou cooccurrence usuelle de certains éléments (p. ex. noms, verbes, adjectifs, adverbes, syntagmes) dans une phrase. *Commutabilité restreinte* veut dire possibilité limitée de remplacement, solidarité qui peut aboutir au figement, irréversibilité partielle de la cooccurrence” (Pavel 1993: 10).

Fiecare domeniu dezvoltă terminologia sau nomenclatură în mod diferit, mai mult sau mai puțin organizată, și nu de puțin ori unul și același termen este reperabil în două sau mai multe domenii sau chiar în limba comună. Termenii descriptive au nomenclaturi mai bogate, dar și mai precise, sau „tari”, în timp ce termenii speculativi sau interpretativi operează cu terminologii mai puțin consistente și relativ mai slab organizate.

¹ „Par phraséologie spécialisée, nous entendons la combinatoire syntagmatique des unités terminologiques, prises comme noyaux de cooccurrences usuelles ou privilégiées dans les textes d’une spécialité” (Pavel 1993: 10).

² Vezi Bally (1909: 66-87), considerat întemeietorul frazeologiei ca disciplină lingvistică modernă, la care apare pentru prima dată conceptual de serie frazeologică, sau Th. Hristea (1977: 74-91), care a analizat numeroase serii frazeologice din limbajul politic românesc.

Colocările terminologice, sau unitățile frazeologice cu valoare terminologică, sunt constituite dintr-un centru sau nucleu terminologic, de obicei, el însuși un termen aparținând unui domeniu anume, care determină într-o anumită măsură asocierea unor colocări. Potrivit observațiilor făcute de A. Phal (1964) sau de Ch. Portelance (1989), spre deosebire de sintagmele nonterminologice, în cazul frazeologismelor cu valoare terminologică colocări se adaugă succesiv realizând un cumul de concepte. De exemplu, așa cum remarcă Ch. Portelance (1989: 401), în cazul sintagmei fr. *un individu présumé innocent*, centrul sintagmei, *un individu*, asociază colocatorul *présumé innocent* (*individu* + [*présumé innocent*]), ceea ce nu se întâmplă în cazul unității terminologice cu o structură similară fr. *courant présumé symétrique*, în care centrul *courant* asociază pe rând colocări *présumé* și *symétrique* (*courant* + [*présumé*] + [*symétrique*]). Autorii amintiți consideră că pentru stabilirea statutului de colocări cu valoare terminologică ar fi relevante două criterii: frecvența ocurențelor și analiza în constituenți imediați determinanți de pertinență terminologică.

Terminologiile reprezintă „nomenclaturi convenționale” constituite pe baza unor propuneri ale unor experți, acceptate ca atare de utilizatori care îi atribuie statutul de specialiști, de cunoscători ai unui anumit domeniu. Din acest punct de vedere, se poate pune problema legitimității sau validității terminologiilor respective. Așa cum remarcă J. Humbley (1996: 1), se disting două aspecte: legitimitatea celui sau celor care propun termenii și legitimitatea în sine a termenilor respectivi. Un cuvânt sau o îmbinare de cuvinte devin termeni legitimi în măsura în care fac parte dintr-o teorie a cunoașterii umane dezbătută și aprofundată în diverse medii științifice, numite uneori și coli. Terminologiile propuse de Lamarck pentru nevertebrate sau pentru flora din Franța¹ au la bază teoria potrivit căreia vietățile pot transmite urmașilor caracteristicile dobândite pe parcursul vieții. În genetică se consideră că ideile lui Lamarck stau la baza teoriei numite *soft inheritance*, diferită de teoria *hard inheritance*, ale cărei baze au fost puse de biologul Ernst Mayr. Clasificarea în genuri, specii și subspecii propusă de Lamarck este valabilă și astăzi în domeniul botanicii, de exemplu.

Folosirea mai mult sau mai puțin frecventă a unor cuvinte sau îmbinări de cuvinte într-un anumit tip de discurs considerat „științific” nu este suficientă pentru validarea acestora ca termeni. Acest demers mai trebuie să țină seama și de faptul că așa-numita experiență comună are zone de intersecție cu experiența de specialitate. Multe dintre terminologiile moderne cuprind o serie de termeni, simpli sau complecși, discutabili din acest punct de vedere. De exemplu, *centralism democratic*, *luptă de clasă*, *societate socialistă multilateral dezvoltată*, *socialism științific* etc. sunt termeni validați ai filozofiei marxist-leniniste. Un statut destul de incert din acest punct de vedere au însă unele cuvinte sau grupuri de cuvinte, înregistrate de lexicoane de specialitate, care nu se revendică dintr-o anumită teorie politică și par să fie expresii ale limbii comune cărora li se atribuie în mod consecvent un anumit înțeles referitor la activități politice diverse²:

¹ Pentru o analiză a constituirii și receptivității terminologiei referitoare la flora franceză, vezi Eva Büchi, 1994, „Les noms de genres dans la ‘Flore Française’ de Lamarck (1778). Genèse et réception d’une terminologie”, *Revue de linguistique romane*, 58, nr. 230-231, p. 97-141.

² Nici celebra expresie *cortin de fier* nu este cu adevărat un termen politic, ci mai degrabă o expresie a limbii comune, engl. *iron curtain* „a barrier made of iron in the theatre, lowered between the stage and the auditorium for safety or to prevent communication”, folosită cu sensul „graniță care desparte statele socialiste de cele capitaliste” de omul politic Winston Churchill la sfârșitul celui de-al doilea război mondial într-un discurs ținut la universitatea Fulton. Sensul este mai mult idiomatic „any impenetrable barrier”, decât politic.

- (1) engl. *watchdog (body)*, rom. *câinii de paz ai democrației*, „organism de supraveghere (în special a departamentelor guvernamentale sau a firmelor comerciale)”;
- (2) engl. *shadow cabinet / government*, rom. *guvern din umbră* „cabinetul alternativ al opoziției”;
- (3) engl. *White Paper*, rom. *Carte Albă* „raport al guvernului în care este expusă politica guvernamentală privind o anumită problemă și care conține adesea propuneri pentru modificarea legislației”.¹

Pe de altă parte, în lexicul specializat trebuie delimitați termenii științifici, care stau la baza unor teorii, concepții, unor argumente teoretice din anumite domenii ale cunoașterii, considerate științifice, de termenii tehnici, care denumesc o serie de produse ale activității umane (mașini, unelte, substanțe, procedee de prelucrare a materiilor prime etc.). În acest sens, J. Humbley (1996) este de părere că legitimarea celor două categorii de termeni se face în mod diferit:

„Le modèle de la légitimation de la terminologie scientifique est implicite, car contenu non pas dans une liste de mots, mais dans l’argumentation d’un article, et c’est dans les articles scientifiques que la terminologie est véhiculée et légitimée [...]. Les technologies et l’industrie ont recours à une toute autre forme de légitimation, car explicite, celle de la normalisation industrielle [...]. Bien sûr, il s’agit de normaliser avant tout des produits et des méthodes, mais en normant les objets on normalise, et on légitime en même temps les termes qui les désignent” (Humbley 1996: 121 - 122).

Termenii științifici și tehnici „migrez” dintr-un domeniu în altul, dar și din limbajele de specialitate în limba comună. *Antenă*, lat. *antenna*, a fost la origine un termen marin desemnând verga pe care era ridicată pânza la velierele romane. Acest termen a fost preluat ulterior de zoologie, mai precis de ramura numită entomologie, pentru a denumi excrescențele de pe capul unor insecte, dar și de domeniul radiocomunicațiilor unde se referă la dispozitivul de receptare a undelor electromagnetice. În măsura în care domeniile respective sunt considerate distincte și termenii respectivi ar trebui considerați distincți. Dicționarele explicative, precum DEX², preferă să le grupeze sub o singură intrare, în loc să le considere omonime sau, eventual, să indice domeniul de specialitate în care sunt utilizate:

ANTENĂ, *antene*, s. f. **1.** (Adesea fig.) Fiecare dintre cele două membre mobile care se află la capul unor insecte, al crustaceelor și al miriapodelor și care servește ca organ de simț. **2.** Conductă sau ansamblu de conducte electrice aeriene care formează un circuit electric (folosit în radiocomunicații). *Antenă colectivă* sau *de bloc* = antenă (combinată) cu echipament electronic adecvat pentru asigurarea recepției radio sau de televiziune la mai mulți abonați asociați. *Antenă de cameră* = antenă de recepție situată în interiorul încăperii în care se află radioul sau televizorul. *Antenă încorporată* = antenă inclusă în caseta radioului. **3.** Bară lungă și mobilă prinsă transversal de catarg, spre a fi o parte din pânzele unei corăbii. **4.** (Fam.; adesea la pl.) Sursă de informații. – Din fr. **antenne**, lat. **antenna**.

Se poate observa că *antena* este cu adevărat un termen al limbii comune doar cu sensul „4. (Fam.; adesea la pl.) Sursă de informații”. Celelalte sensuri trimit la termeni din entomologie, radiocomunicații și la terminologia navigației.

¹ Collin (2000: *passim*).

P trunderea unui termen științific sau tehnic în limba comună are ca urmare determinologizarea acestuia, fenomen complex prin care termenul respectiv pierde caracterul univoc și se remotivează, uneori în mod arbitrar. Descrierea fenomenului determinologizării în cazul frazeologismelor cu valoare terminologică presupune identificarea domeniului de specialitate în care acesta este folosit și punerea în evidență a mecanismelor determinologizării. De exemplu, unitatea terminologică fr. *point mort* (rom. *punct mort*) apare ca termen de specialitate, potrivit TLF în următoarele domenii:

- (1) *ANAT., PHYSIOL.* ♦ *Point mort.* Zone de la rétine dépourvue de cellules visuelles. Synon. *point aveugle** – 1805.
- (2) *TECHNOL., MÉCAN.* *Point mort.* Position de la course (d'un pendule, d'un piston, d'une bielle) dans laquelle la poussée est nulle – 1862.
- (3) *BALIST.* *Point mort.* Point protégé qu'une trajectoire ne peut atteindre – 1916.
- (4) *AUTOMOB.* Position du levier de vitesse d'une automobile, qui désaccouple le moteur de la transmission – 1928.

Sensul determinologizat este înregistrat de dicționarul amintit la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai precis la 1899. Se poate deduce de aici că termenul respectiv a fost preluat de limba comună din terminologia mecanicii și a tehnicii unde este atestat ca atare în 1862, ulterior fiind atestat în domeniul balisticii și al terminologiei automobiliste:

Être au point mort. Être arrêté, immobilisé. *Une affaire au point mort.* Dans compte-rendu d'un livre, on voit le mot *computare au point mort* où il ne signifie plus *compte* et ne veut pas encore dire *conte* (Gourmont, *Esthét. lang. fr.*, 1899, p. 210) (TLF).

Determinologizarea se poate realiza prin estomparea sensului purtat de centru ca urmare a reinterpretării colocativului din perspectiva unor sensuri „comune”. De exemplu, termenul complex din fizică *punct critic / stare critic* „stare a unui fluid în care dispare diferența dintre starea lichidă și cea gazoasă” a fost influențat de sensul adj. *critic*, - „care se referă la un punct sau la un moment de criză, care premerge o schimbare bruscă (în rău); care poate determina o schimbare decisivă (în rău).” Astfel termenul *stare critic* este folosit în limba comună cu sensul pe care îl are în limbajul medical *faza critică a unei boli* „moment în evoluția unei boli după care se poate produce ameliorarea sau înrăutățirea stării unui bolnav” (vezi expresii frecvente de felul „victima a fost adusă în stare critică la spital; pacientul se află în stare critică”).

Alteori sensul pe care îl are colocativul este estompat sau chiar modificat ca urmare a reinterpretării centrului din perspectiva unor sensuri comune. Termenul din fizică *mișcare browniană* „mișcare continuă, complet dezordonată, a particulelor de dimensiuni submicronice aflate în suspensie într-un mediu fluid, datorată ciocnirilor acestora cu moleculele mediului” este utilizat cu sensul comun de „agitație specifică străzii, vieții cotidiene”:

„Important este să treci ușor peste toate acestea și să distribuie zâmbete și gânduri frumoase vânzătoare de la chioșcul de ziare, controlorului din tramvai, puștii de pe scaunul de alături, care îți scoate limba... În toată această mișcare browniană este și locul meu, undeva...”(<http://blogcontabil.ro>.)

Termenul în discuție a fost consacrat nu atât de botanistul Robert Brown, care a observat pentru prima dată, în 1827, că particulele de polen aflate în suspensie în lichid se mișcă haotic, cât de Albert Einstein care a descris matematic specificul acestui tip de mișcare, elaborând teoria mișcării browniene.

De obicei se consideră că determinologizarea se realizează în limba română, ca în cazul termenului complex *mi care brownian* sau al termenului tehnic medical *foaie de temperatură* < fr. *feuille de temperature* „foaie pe care se înregistrează temperatura unui bolnav”, utilizat în română, probabil cu precizie în perioada interbelică, cu sensul comun de „apreciere, estimare a unei situații” („După foaia de temperatură a guvernului, unchiul Carlo n-are de cerșeni [...]”, Cezar Petrescu, *Ora patriarhal*, București, 1982, p. 75).

Este posibil ca determinologizarea să se fi produs în alt limbaj, de regulă în franceză, iar în română să fi fost reproduse, în același timp, prin calchieri atât sensurile specializate, cât și cele determinologizate, termenii respectivi fiind considerați polisemantici. De exemplu, în SDLR *punct mort* este glosat cu sensul din mecanică și din balistică, „punctul în care un lucru se oprește singur ne mai fiind împins de nimica, cum ar fi punctul până unde ar ajunge un glon tras drept în sus”, dar și cu sensul comun „ni te tratative care nu mai pot înainta”. Mai poate interveni și percepția subiectivă pe care o au vorbitorii asupra provenienței unor termeni de specialitate. Pentru mulți vorbitori ai limbii române de astăzi, *punct mort* trimite la terminologia automobilistică, și nu neapărat la domeniul fizicii numit mecanică. Cu toate acestea *punct mort* se combină frecvent cu verbele *a fi*, *a se afla*, *a ajunge* ceea ce ar trebui să amintească de „punctul de pe traiectoria unui obiect unde asupra acestuia nu se mai exercită nicio forță”.

Constituirea și evoluția lexicului românesc actual este, în mare măsură, strâns legată de fenomenul complex al determinologizării. Se pare că numeroase aspecte ale dinamicii actuale sunt determinate de adoptarea și adaptarea unor termeni specializați din domenii diverse în lexicul comun.

SIGLE

- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București, Univers Enciclopedic, 1996.
SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii române (Etimologii, în elesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, Iași, Editura „Presă Bună”, 1939.
TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789- 1960)*, Paris – Nancy, 1971 .u.

BIBLIOGRAFIE

- Bally, Ch., 1921, *Traité de stylistique française*, premier volume, seconde édition, Paris, Librairie C. Klincksieck.
Büchi, Eva, 1994, „Les noms de genres dans la ‘Flore Française’ de Lamarck (1778). Genèse et réception d’une terminologie”, *Revue de linguistique romane*, t. 58, nr. 230-231, p. 97-141.
Collin, P. H., 2000, *Dicționar de politică și administrație englez-română*, București, Editura Universal Dalsi.
Humbley, John, 1996, „La légitimation en terminologie”, *Sémiotiques*, nr. 11, décembre, p. 119-136.
Hristea, Theodor, 1977, „Sursele frazeologiei politice din limba română contemporană”, în Klaus Bochmann (coord.), *Beiträge zur Geschichte der politisch - sozialen Wortschatzes der rumänischen Sprache*, Leipzig, p. 74-91.
Pavel, Silvia, 1993, „Vers une méthode de recherche phraséologique en langue de spécialité”, *L’actualité terminologique*, vol. 26, nr. 2, p. 9-13.
Phal, André, 1964, „Les groupes de mots”, în *Chaires de lexicologie*, IV, nr. 1, p. 45-60.
Portelance, Christine, 1989, „Syntagmes et paradigmes”, *Meta*, vol. 34, nr.3, p. 398-404.

ABOUT MIGRATION OF SPECIALIZED TERMS IN COMMON LANGUAGE

(Abstract)

This article discusses the migration of the specialized terms from specialized languages in common language. To correctly describe this phenomenon it is necessary to identify the exact source terms and the time in which the migration of the terms occurred.